
DE MAATSCHAPPELIJKE WAARDE EN EFFECTEN VAN BIBLIOTHEKEN

Onderzoeksartikel

Laatst bijgewerkt: 9 augustus 2022

Welke rol speelt de bibliotheek in de levens van mensen? En wat levert dit de samenleving op? In steeds meer onderzoeken staan die vragen centraal. De achterliggende drijfveer is het huidige klimaat, waarin waardering en legitimering van cultuur steeds belangrijker wordt. Resultaten van deze onderzoeken laten zien dat bibliotheken in Nederland een hoge waardering genieten onder zowel gebruikers als niet-gebruikers. Opbrengsten ervaart men vooral op het vlak van lezen, ontspanning en vrije tijd. Maar ook op het vlak van educatie en persoonlijke ontwikkeling ervaren bezoekers profijt.

Onderzoek naar de maatschappelijke waarde en opbrengsten van bibliotheekdiensten wordt op verschillende manieren ingericht en richt zich op diverse aspecten van de dienstverlening. Resultaten laten zien dat bibliotheken in Nederland een hoge waardering genieten onder zowel wel- als niet-gebruikers. Opbrengsten ervaart men vooral op het vlak van lezen, ontspanning en vrije tijd. Maar ook op het vlak van educatie en persoonlijke ontwikkeling ervaren bezoekers profijt. Onderzoek naar de dienstverlening op het gebied van leesbevordering en basisvaardigheden laat positieve effecten zien op de levens van bibliotheekgebruikers.

Toenemend belang van legitimering en waardebepaling

De krimp in overheidsbudgetten als gevolg van de economische crisis en een toenemende economisering van cultuur, leidden de afgelopen jaren tot een toenemende aandacht voor de bijdrage en waarde van cultuur. Deze waarde van cultuur wordt gebruikt als inzet van een maatschappelijk en politiek debat over het belang van overheidssubsidies voor cultuur. Versterkt door maatschappelijke ontwikkelingen zoals digitalisering, veranderend mediagedrag en verschuivende bezoekersvoorkeuren, vormde dit de voedingsbodem voor een klimaat waarin verantwoording en legitimering steeds belangrijker zijn geworden (Chen & Ke, 2017). Gemotiveerd door de aanhoudende druk op de begrotingen van de regeringen worden bibliotheken, door zowel politici als belastingbetalers, steeds vaker gevraagd welke waarde ze bieden in ruil voor het belastinggeld wat naar de bibliotheek gaat (Oomes, 2015b). Hierdoor hebben ze meer en meer behoefte aan het zichtbaar maken van hun bijdragen aan gemeenschaps- en beleidskwesties, zoals het bestrijden van laaggeletterdheid en eenzaamheid, het overbruggen van de digitale kloof en het stimuleren van sociale cohesie en inclusie. Die zichtbaarheid wordt niet alleen in woorden en aantrekkelijke beleidsverklaringen gevonden, maar bij voorkeur ondersteund door een sterke hoeveelheid bewijsmateriaal op basis van feiten en cijfers.

Opbrengstonderzoek

Ondanks de groeiende behoefte aan inzicht in en onderbouwing van het belang van de bibliotheek, is die kennis over Nederlandse bibliotheken echter beperkt. De afgelopen jaren is er een duidelijke toename te zien in het aantal onderzoeken dat wordt uitgevoerd om de waarde en effecten van de bibliotheek op verschillende gebieden inzichtelijk te maken. De invalshoek van dergelijk onderzoek varieert: soms kijkt men naar de totale dienstverlening, soms ligt de focus op een specifiek project of programma. Ook worden verschillende onderzoeksmethoden toegepast. Meestal wordt gebruik gemaakt van vragenlijsten, maar men probeert de opbrengsten van bibliotheekdiensten ook inzichtelijk te maken in interviews, groepsgesprekken en toetsen. Opbrengsten kunnen worden onderzocht op het niveau van individuele bibliotheekbezoekers, maar soms wordt ook geprobeerd uitspraken te doen op het niveau van groepen of gemeenschappen.

Outcome-, impact-, effect-, waarde-onderzoek

In publicaties over de betekenis van bibliotheken of van de dienstverlening in de samenleving worden veel verschillende termen gebruikt, zoals:

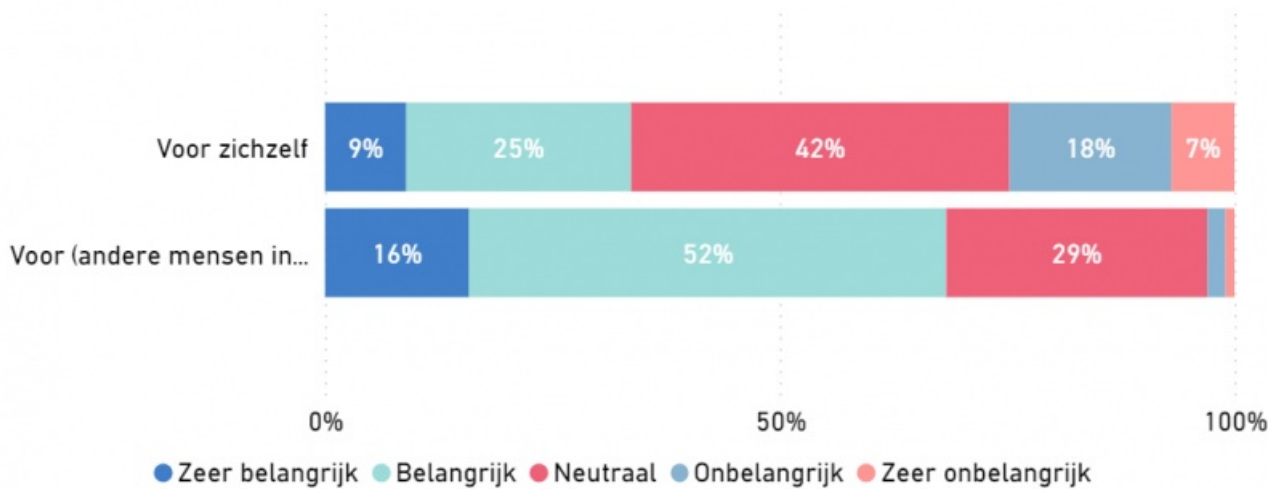
- Impact: “een verschil of verandering bij een individu of groep die wordt veroorzaakt als resultaat van het contact met bibliotheekdiensten.” (ISO, 2014). Vaak beschrijft deze generieke term een brede, meer langetermijnverandering op de gemeenschap of samenleving.
- Outcome: een positieve verandering (in het leven van een individu of in de gemeenschap) door een specifieke bibliotheekdienst. Outcomes zijn over het algemeen vooraf gedefinieerd en gerelateerd aan de specifieke doelen van een dienst of programma.
- Waarde: het belang dat stakeholders toekennen aan de bibliotheek en gerelateerd is aan hun eigen perceptie van, verwachting omtrent of ervaring met de voordelen die de bibliotheek genereert

De KB gebruikt in haar onderzoeksprogramma de term ‘maatschappelijke opbrengsten’. Deze verzamelterm beschrijft de effecten van bibliotheekdiensten en wat de bibliotheek ons, als persoon of samenleving oplevert.

Hoge waardering voor de bibliotheek

Op basis van verschillende onderzoeken kunnen we concluderen dat Nederlandse bibliotheken over het algemeen een hoge waardering genieten. Wat daarbijopvalt, is dat de meeste bibliotheekbezoekers de waarde van de bibliotheek voor de samenleving algemeen hoger inschatten dan de waarde voor zichzelf persoonlijk. Daarnaast vinden veel mensen die de bibliotheek zelf niet bezoeken, dit wel een belangrijke voorziening voor bijvoorbeeld kinderen, scholen, ouderen, laaggeletterden en inburgeraars (Oomes, 2015a). Deze discrepantie tussen ervaren individuele voordelen en geschatte maatschappelijke waarde, wordt in de literatuur aangeduid met het third person effect. Binnen de context van deze studie zou het kunnen betekenen dat mensen het gevoel hebben dat anderen meer voordelen ervaren van de openbare bibliotheek dan zijzelf (Vakkari et al., 2014).

De waarde die bezoekers hechten aan de bibliotheek

Bron: Oomes, 2015a.

Lezen en lenen nog steeds belangrijkste redenen voor bibliotheekbezoek

Een belangrijk achterliggend doel van veel onderzoeken naar de opbrengst van bibliotheken is het laten zien dat de bibliotheek anno nu meer is dan het uitlenen van boeken. Hoewel de bibliotheek de afgelopen jaren een duidelijke verbreding in taken heeft ondergaan, blijkt uit verschillende onderzoeken dat die verbreding nog niet altijd terug is te zien in het gebruik en de waardering van de bibliotheek. Primair wordt de bibliotheek toch nog geassocieerd met en gebruikt voor het lezen en lenen van boeken ter ontspanning (Oomes, 2015a; Probiblio, 2015; Witte & Akkerman, 2022).

Twee grote onderzoeken naar de maatschappelijke waarde van Nederlandse bibliotheken

In Nederland zijn tot op heden twee grote onderzoeken uitgevoerd die het mogelijk maken om uitspraken te doen over de maatschappelijke waarde van het bibliotheekstelsel op het niveau van de algemene dienstverlening.

Het eerste onderzoek (referentie: Oomes, 2015a) werd uitgevoerd door het Sectorinstituut Openbare Bibliotheken (SIOB), ten behoeve van een speciaal onderzoeksprogramma gericht op het meetbaar maken van de maatschappelijke opbrengst van bibliotheken. De dataverzameling vond eind 2012 plaats via een online vragenlijst die door onderzoeksbureau GFK werd afgenomen bij een landelijke steekproef van 13 jaar en ouder. De vragenlijst werd ingevuld door 1502 mensen. Een deel daarvan – de gebruikers – gaf aan de openbare bibliotheek in de afgelopen 12 maanden te hebben gebruikt. Een ander deel – de niet-voormalig gebruikers – gaf aan de bibliotheek langer dan 12 maanden geleden of nooit te hebben gebruikt. De tweede groep kreeg vragen voorgelegd over hun mening over de potentiële betekenis van de bibliotheek in de samenleving (maatschappelijke waarde). De gebruikers kregen daarnaast ook vragen voorgelegd over hun eigen gebruik en ervaren profijt van de bibliotheek (persoonlijke waarde). In het onderzoek wordt op verschillende opbrengst domeinen ook een vergelijking gemaakt met een aantal andere landen. Over deze vergelijking is meer te lezen in het artikel van Vakkari et. al., (2014).

Het tweede onderzoek (referentie: Probiblio, 2015) werd uitgevoerd door Probiblio (in samenwerking met de KB) onder deelnemers aan het BiebPanel. Dit panel bestaat uit leden en bezoekers van verschillende bibliotheken in m.n. Noord en Zuid Holland, maar ook uit andere provincies. Zij krijgen vier maal per jaar een vragenlijst voorgelegd over verschillende onderwerpen die de bibliotheek betreffen. De tweede meting van 2015 stond speciaal in het teken van de maatschappelijke waarde van bibliotheken en werd uitgevoerd onder 20.701 panelleden. Het onderzoek bouwt deels voort op het onderzoek van het SIOB, met een deels overlappende vragenlijst. Het feit dat het onderzoek is uitgevoerd onder een vrij selecte groep - namelijk gebruikers van de bibliotheek die bereid zijn om mee te doen aan periodiek onderzoek - heeft mogelijk geleid tot een meer positief beeld van de waarde van de bibliotheek dan het onderzoek van het SIOB, waarvoor een steekproef is getrokken uit de Nederlandse bevolking.

Leesplezier belangrijk(st)e opbrengst van bibliotheekgebruik

Ook als we kijken naar de verschillende domeinen binnen het dagelijks leven waarbij de bibliotheek van profijt kan zijn, dan blijkt hoe beeldbepalend het (uit)lenen van boeken in Nederland nog steeds is. Het onderzoek van Oomes (2015a) naar de maatschappelijke waarde van de bibliotheek laat zien dat het uitlenen van boeken (en het leesplezier dat men daaraan ontleent) alle andere diensten in de schaduw stelt. Ondanks de verbreding van taken, profilering en positionering heeft het Nederlandse publiek dus kennelijk toch nog steeds een vrij eenzijdige opvatting van het profijt dat bibliotheken dienen.

Bron: Oomes, 2015a.

Ontspanning, recreatie en vrije tijd ook belangrijke opbrengstdimensies

De bibliotheek speelt een belangrijke rol op recreatief vlak en ontspanning, Enerzijds blijkt dat uit het gegeven dat meer dan 70% van het publiek het plezier in lezen als één van de belangrijkste voordelen van de bibliotheek ervaart. Andere bevindingen tonen eveneens een belangrijke rol voor het affectieve en recreatieve aspect van de bibliotheek. Zo zeggen veel bezoekers van de bibliotheek gebruik te maken voor en te profiteren op het gebied van het uitoefenen van hobby's, ontspanning, vakantie (reizen en toerisme) en plezier en interesses in de vrije tijd (Oomes, 2015a; Probiblio, 2015).

Persoonlijke ontwikkeling in de bibliotheek vrij positief

De bibliotheek wordt door velen ook gezien als instelling voor educatie en zelfstudie. In het onderzoek van Oomes (2015a) geven resp. 35% en 43% van de bibliotheekbezoekers aan in de bibliotheek zelf ondersteund te worden in de persoonlijke ontwikkeling en er nieuwe dingen te leren. Voor ongeveer een derde van de bezoekers is persoonlijke ontwikkeling en het vergroten van kennis ook echt een reden om de bibliotheek te bezoeken (Probiblio, 2015) en bijna de helft van de bezoekers ziet het lenen en lezen van boeken in de bibliotheek als manier om de eigen kennis te verbreden en verdiepen (Oomes, 2015a). Hoewel slechts een zeer klein deel (resp. 4% en 5% in het onderzoek van Oomes en het BiebPanelonderzoek) van de bibliotheek bezoekers aangeeft in de bibliotheek ooit een cursus of workshop te hebben gevolgd (bijv. op het gebied van technologie, kunst & cultuur of werk/loopbaan), lijken de effecten van deze educatieve trajecten op de deelnemers over het algemeen positief. Een ruime meerderheid zegt na deelname aan het traject een toename te hebben ervaren in kennis en vaardigheden en te zijn geïnspireerd om verder te leren of zich verder te verdiepen (Probiblio, 2015).

Algemene waardering van de educatieve functie nog hoger

Voor het algemeen belang (versus persoonlijk belang) is de waarde die men de bibliotheek toekent op educatief vlak nog een stuk hoger. Bijna de helft van de mensen vindt dat de bibliotheek (andere mensen) ondersteunt bij een leven lang leren en 61% vindt dat de bibliotheek persoonlijke ontwikkeling stimuleert (Oomes, 2015a). In het biebpanelonderzoek is men hierover nóg positiever: meer dan 80% van de respondenten vindt hier dat de bibliotheek mensen ondersteunt in hun persoonlijke ontwikkeling en het leren van nieuwe dingen (Probiblio, 2015).

Opzet van de Monitor digitale Basisvaardigheden

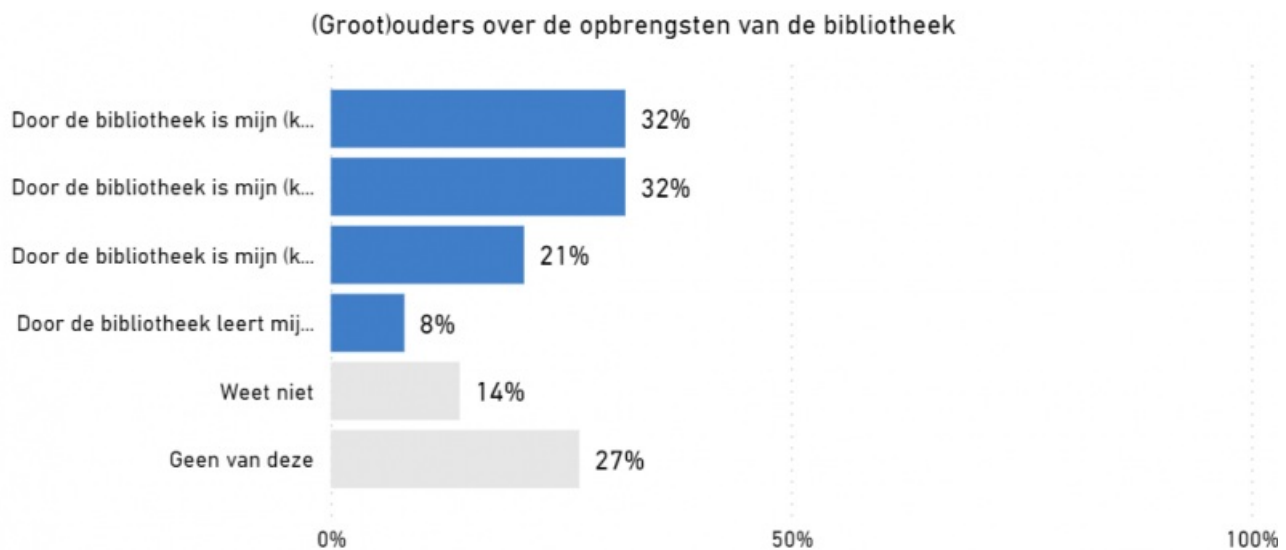
De monitor Digitale Basisvaardigheden wordt al enkele jaren uitgevoerd door onderzoeksbureau NextValue in opdracht van de Koninklijke Bibliotheek. Deze monitor geeft bibliotheken de gelegenheid om het effect te meten van deelname aan een cursus of training op het gebied van basisvaardigheden.

Middels een vragenlijst die bij cursisten wordt afgenomen bij aanvang en na afronding van de cursus wordt bekeken of en in welke mate zij progressie vertonen in o.a. hun vaardigheden op de computer en op internet, in hun attitude en zelfvertrouwen. Bibliotheken ontvangen een lokaal rapport met de bevindingen uit de eigen meting en jaarlijks wordt een eindrapport uitgebracht met de beschrijving van resultaten op geaggregeerd niveau. Meer lezen over deze monitor, zie: <http://www.bibliotheekenbasisvaardigheden.nl/meten/monitor-digitale-vaardigheden.html>. In 2019 zal de Monitor Digitale Basisvaardigheden opgaan in de 'Effectenmonitor'.

Positieve effecten van leesbevordering op de jeugd

Ook voor de jeugd kan de bibliotheek een belangrijke educatieve rol spelen. Het onderzoek waarin deze groep zelf wordt gevraagd naar de ervaren opbrengsten van de bibliotheek is echter beperkt. Wel is in het onderzoek van Oomes (2015) aan (groot)ouders gevraagd naar de mate waarin de bibliotheek positief bijdraagt aan educatieve opbrengsten van hun (klein)kinderen. De resultaten zijn overwegend

positief: 32 procent van de (groot)ouders vindt dat het (klein)kind dankzij de bibliotheek meer is gaan lezen, 32 procent vindt dat het (klein)kind lezen leuker is gaan vinden en 21 procent vindt dat het (klein) kind beter is gaan lezen. Een voorzichtige peiling naar de rol van bibliotheken op het gebied van mediawijsheid van jonge kinderen levert een minder overtuigend beeld: slechts 8% van de (groot)ouders in het onderzoek stemt in met de stelling 'Door de bibliotheek leert mijn (klein)kind goed om te gaan met media, computers en internet' (Oomes, 2015a).

Bron: Oomes, 2015a.

Sociale samenhang in stad of dorp

Een sterke sociale samenhang en onderlinge binding tussen mensen worden gezien als belangrijke kenmerken van een vitale samenleving. In het beleid en gesprek over bibliotheken krijgen zij vaak een belangrijke functie als ontmoetingsplek toebedeeld die bij moet dragen aan die samenhang. De overtuiging is dat de bibliotheek bijdraagt aan de onderlinge binding en het overbruggen van verschillen tussen bevolkingsgroepen. Voor dergelijke positieve effecten op het sociale weefsel van een bibliotheek op de gemeenschap is tot op heden in Nederlands onderzoek slechts indicatief bewijs te vinden. Ontmoeting vindt wel plaats, maar vooral tussen bezoekers en medewerkers. Gesprekken of kennismaking met mensen van een andere achtergrond vinden in veel kleinere mate plaats. Toch geeft maar liefst 41% van de bezoekers aan zich in de bibliotheek onder de mensen te voelen. Dat lijkt er op te wijzen dat bezoekers in de bibliotheek wel enige geborgenheid en saamhorigheid lijken te ervaren. Dit blijkt ook uit de maatschappelijke waarde die zij de bibliotheek toekennen: meer dan 80% vindt de bibliotheek een plek voor iedereen en bijna 40% van de bezoekers en meer dan een kwart van de niet-bezoekers vindt de bibliotheek belangrijk voor de saamhorigheid. (Oomes, 2015a). In mindere, maar toch noemenswaardige mate ervaart men een afname van gevoelens van eenzaamheid (12%) (Probiblio, 2015).

Bibliotheek als sociale ontmoetingsplaats

Dat de bibliotheek ook dienst doet als sociale ontmoetingsplaats komt al in meerdere van bovenstaande onderzoeken naar voren. Zo ook in een onderzoek wat deels is uitgevoerd door een jarenlange vrijwilliger van de bibliotheek. Zij observeerde onder andere de bezoekers en medevrijwilligers en zag dat de bibliotheek op allerlei manieren zorgt voor sociale cohesie. Zo zijn er de speciale lunches om eenzaamheid tegen te gaan, de breiclub waarvan leden inmiddels zelf voorlezen

aan kinderen in de bibliotheek, en gamende jongens die samen tot een oplossing kwamen tegen overlast (Van Melik & Merry, 2021).

Economisch welzijn van individuen

Ook op economisch vlak wordt de bibliotheek verondersteld een positieve bijdrage te leveren aan de status van individuen en gemeenschappen. Meest evidente voordeel is de besparingen die leden doen door boeken te lenen in plaats van deze te moeten kopen. Maar economisch profijt zit hem ook in de ondersteuning door bibliotheken bij het zoeken naar werk, het volbrengen van werktaken, het runnen van een onderneming of het oplossen van juridische en economische problemen (zoals het aanvragen van uitkeringen, invullen van belastingformulieren, managen van financiën, et cetera). Hoewel bibliotheken in Nederland dergelijke diensten op vrij grote schaal aanbieden (Van de Hoek & Van de Burgt, 2019b), wordt de potentiële waarde van de bibliotheek op dit vlak nog niet veelvuldig ervaren. Slechts een zeer klein deel van de bibliotheekbezoekers (minder dan 5%) zegt iets aan de bibliotheek te hebben gehad bij het volbrengen van werktaken of het vinden van werk. Ook op dit vlak ziet men vooral mogelijkheden voor anderen: ongeveer een vijfde van de Nederlanders is toch van mening dat de bibliotheek mensen meer kansen biedt op de arbeidsmarkt. Een nog groter deel (36% van de bezoekers) is van mening dat de bibliotheek bedrijven en organisaties helpt (Oomes, 2015a).

Economische vitaliteit van steden en dorpen

In de lokale omgeving wordt de bibliotheek verondersteld economische activiteit op gang via de inkoop van goederen en diensten bij leveranciers ('purchasing power'), de aantrekkingskracht op publiek voor omliggende winkels ('pulling power') en de consumptieve bestedingen van het personeel. De geldstromen die zo op gang komen, zorgen voor de creatie van nieuwe banen, wat via de uitbetaling van salarissen vervolgens weer tot nieuwe financiële uitwisseling leidt. Daarnaast wordt de bibliotheek gezien als mogelijk vehikel voor economische ontwikkeling, om binnensteden en wijken te vernieuwen en economisch op te trekken ('in de internationale literatuur vaak aangeduid met 'culture-led regeneration'). Daar dragen zij bijvoorbeeld aan bij met hun educatieve diensten en programma's, die de inzetbaarheid en productiviteit van mensen op de arbeidsmarkt vergroten. Of als creatieve 'kennishub' waar creativiteit en innovatie tot stand komt. Op gemeenschapsniveau zou dit zich vertalen in een hogere productiviteit, betere concurrentiepositie en lagere gemeenschapskosten in aan bijvoorbeeld uitkeringen. (Oomes, 2015b). Of bibliotheken op gemeenschapsniveau werkelijk dergelijke economische (vaak indirecte en lange termijn) impacts genereren is moeilijk te onderzoeken en in Nederland tot op heden ook nog niet in kaart gebracht. Wel is op bepaalde aspecten onderzocht hoe burgers hier zelf over denken. Hieruit weten we dat een groot deel van de bibliotheekbezoekers van mening is dat de bibliotheek (a) de gemeenschap sterker maakt; (b) bijdraagt aan de kenniseconomie; (c) de woonplaats aantrekkelijker maakt; en (d) bijdraagt aan de culturele ontwikkeling van een dorp of stad (Oomes, 2015a; Probiblio, 2015).

Economische vitaliteit van steden en dorpen

In de lokale omgeving wordt de bibliotheek verondersteld economische activiteit op gang via de inkoop van goederen en diensten bij leveranciers ('purchasing power'), de aantrekkingskracht op publiek voor omliggende winkels ('pulling power') en de consumptieve bestedingen van het personeel. De geldstromen die zo op gang komen, zorgen voor de creatie van nieuwe banen, wat via de uitbetaling

van salarissen vervolgens weer tot nieuwe financiële uitwisseling leidt. Daarnaast wordt de bibliotheek gezien als mogelijk vehikel voor economische ontwikkeling, om binnensteden en wijken te vernieuwen en economisch op te trekken ('in de internationale literatuur vaak aangeduid met 'culture-led regeneration'). Daar dragen zij bijvoorbeeld aan bij met hun educatieve diensten en programma's, die de inzetbaarheid en productiviteit van mensen op de arbeidsmarkt vergroten. Of als creatieve 'kennishub' waar creativiteit en innovatie tot stand komt. Op gemeenschapsniveau zou dit zich vertalen in een hogere productiviteit, betere concurrentiepositie en lagere gemeenschapskosten in aan bijvoorbeeld uitkeringen. (Oomes, 2015b). Of bibliotheken op gemeenschapsniveau werkelijk dergelijke economische (vaak indirecte en lange termijn) impacts genereren is moeilijk te onderzoeken en in Nederland tot op heden ook nog niet in kaart gebracht. Wel is op bepaalde aspecten onderzocht hoe burgers hier zelf over denken. Hieruit weten we dat een groot deel van de bibliotheekbezoekers van mening is dat de bibliotheek (a) de gemeenschap sterker maakt; (b) bijdraagt aan de kenniseconomie; (c) de woonplaats aantrekkelijker maakt; en (d) bijdraagt aan de culturele ontwikkeling van een dorp of stad (Oomes, 2015a; Probiblio, 2015).

Bronnen

- Chen, T., & Ke, H. (2017). *Public Library as a Place and Breeding Ground of Social Capital: A Case of Singang Library*. Malaysian Journal of Library and Information Science, 22(1), 45-58.
- Hoek, S. van de & Burgt, A. van de (2021). *Dienstverlening openbare bibliotheken rondom basisvaardigheden voor volwassenen 2020*. Den Haag: KB.
- Oomes, M. (2015a). *De maatschappelijke waarde van openbare bibliotheken. Een enquêteonderzoek*. Den Haag: KB.
- Oomes, M. (2015b). *Maatschappelijk rendement gemeten. De economische waarde en impact van bibliotheken*. Bibliotheekblad, 5: 27-31.
- Probiblio (2015). *Maatschappelijke waarde. Totale BiebPanel. Een onderzoek naar maatschappelijke en persoonlijke waarde van de bibliotheek volgens de leden*. Hoofddorp: Probiblio.
- Vakkari, Pertti., Aabø, S., Audunson, R., Huysmans, F., Oomes, M., Joanna Sin, S., Kwon, N., (2016). *Patterns of Perceived Public Library Outcomes in Five Countries*. Journal of Documentation, 72(2): 342-361.
- Melik, R. van, & Merry, M.S. (2021). *Retooling the Public Library as Social Infrastructure. A Dutch Illustration*. Social & Cultural Geography, 1-20.
- Witte, E. & Akkerman, A. (2022). *Reguliere meting voor de boekenbranche Meting 59. Reguliere meting van 2022 naar het kopen, lezen en lenen van boeken*. Amsterdam: GfK, in opdracht van Stichting Marktonderzoek Boekenvak (SMB).